

Προσεγγίσεις της υποκριτικής του
κοινωνικού θεάτρου:
η περίπτωση του ηθοποιού-εμφυχωτή του
Θεάτρου του Καταπιεσμένου του
Αουγκούστο Μποάλ

Χριστίνα Ζώνιου, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Εφαρμοσμένο θέατρο (applied drama / theatre) – περιοχές:

- α) το *κοινωνικό θέατρο* (Κ.Θ.), που αφορά τη διά-δραση μεταξύ του θεάτρου και των διαφορετικών πρακτικών της μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης ενηλίκων, της κοινωνικής παρέμβασης μέσω θεάτρου, του πολιτισμικού ακτιβισμού, της κοινωνικής εργασίας και της διαπολιτισμικής αγωγής,
- β) τις *παραστατικές τέχνες στην εκπαίδευση* (Π.Τ.Ε.), που περιλαμβάνουν τα είδη *θέατρο στην εκπαίδευση* (ή θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα) (Theatre-in-Education) και το *εκπαιδευτικό δράμα* (ή δραματική τέχνη στην εκπαίδευση) (Drama-in-Education), που αφορά την εφαρμογή θεατρικών τεχνικών στην τυπική ή στη μη τυπική εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς και πολλά άλλα είδη παραστατικών τεχνικών (μιμική, κλόουν, σωματικό θέατρο, χορός) και
- γ) το *θεραπευτικό θέατρο*, που περιλαμβάνει τα είδη δραματοθεραπεία, κοινωνιόδραμα, ψυχόδραμα, θέατρο του αυθορμητισμού, κ.ά., με κύριο σκοπό τη χρήση του θεάτρου για ψυχοθεραπεία.

Εφαρμοσμένο Θέατρο- Χαρακτηριστικά:

- Μετράει περισσότερο η διαδικασία, η δημιουργική έρευνα και οι εκάστοτε κοινωνικοί, παιδαγωγικοί, ψυχοθεραπευτικοί στόχοι παρά το παραστατικό αποτέλεσμα. Το θεατρικό εργαστήριο είναι εξίσου, αν όχι πιο σημαντικό από το παραστατικό γεγονός. Θεατρικό εργαστήριο και παραστατικό γεγονός εναλλάσσονται στον χώρο και στον χρόνο ή και συγχωνεύονται σε μια λειτουργία.
- Επιδιώκεται η ενεργός συμμετοχή και ο πρωταγωνιστικός ρόλος όλων μελών μιας κοινότητας, κυρίως των περιθωριοποιημένων, με σκοπό την ενδυνάμωση και την καλλιέργεια της δημοκρατικής συνείδησης. Μπορούν και ενθαρρύνονται να συμμετάσχουν όλοι. Το Ε.Θ. απευθύνεται στην εγγενή ανθρώπινη θεατρικότητα και απορρίπτει την παραδοσιακή έννοια του ταλέντου.
- Τα παραδοσιακά και «αδιαπέραστα» όρια μεταξύ σκηνής και πλατείας, κοινού και ηθοποιών, παραγωγών και αποδεκτών του πολιτιστικού προϊόντος του επαγγελματικού θεάτρου, στο Ε.Θ. είναι πολύ ασαφή. Το Ε.Θ. χρησιμοποιεί συχνά τις *διαδραστικές (ή αλληλεπιδραστικές)* μορφές θεάτρου, όπου το κοινό καλείται να συμμετάσχει ενεργητικά με διάφορους τρόπους.
- Το θεατρικό προϊόν είναι συλλογικό και αυτοσχεδιαστικό: η ίδια η ομάδα καθορίζει το περιεχόμενο, τη μορφή και την αισθητική της καλλιτεχνικής έκφρασης. Τα έτοιμα θεατρικά έργα συνήθως αποκλείονται και ενθαρρύνεται η *συλλογική δραματουργία (ensemble theatre)* και το *θέατρο της επινοήσης (devised theatre)*.
- Αν και δίνεται σημασία στην προσωπική ανάπτυξη κάθε ατόμου που συμμετέχει ξεχωριστά, στόχος είναι η δημιουργία ομάδας και η ομαδική καλλιτεχνική έκφραση.
- Η στόχευση είναι ο ατομικός και ο συλλογικός μετασχηματισμός

Το κοινωνικό θέατρο

(Bernardi, 2004· Schininá, 2004· Thomson & Schechner, 2004· Ζώνιου, 2007)

- ανθρωπιστική και της κριτική παράδοση της Εκπαίδευσης Ενηλίκων και της κοινωνικής εργασίας
- *κοινοτική εκπαίδευση (community education)* και *κοινοτικές τέχνες (community arts)* στον αγγλοσαξονικό χώρο και *κοινωνικοπολιτισμική εμπύχωση (animazione sociale / culturale)* στην Γαλλία και την Ιταλία
- παραστασιακό ρεύμα στις κοινωνικές επιστήμες
- θεατρικότητα στον πολιτικό ακτιβισμό
- νέες αναζητήσεις στη θεατρική πρακτική και στη δραματική τέχνη στη διαβίου μάθηση, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα

Αποτελεί «έκφραση, διαπαιδαγώγηση και διά-δραση των ατόμων, των ομάδων και των κοινοτήτων. Είναι η κατασκευή του ατόμου και της κοινότητας μέσω παραστατικών δραστηριοτήτων» (Bernardi, 2005)

Εξω-καθημερινές επιτελέσεις – καθημερινές επιτελέσεις

Θεατρικότητα των κοινωνικών χώρων
Ενδυνάμωση της πολιτειότητας

Το Θέατρο του Καταπιεσμένου

(Teatro do Oprimido)

Augusto Boal (1931-2009)

“Φανταστείτε μια θεατρική παράσταση όπου εμείς, οι καλλιτέχνες, θα παρουσιάζαμε την άποψή μας για τον κόσμο στο πρώτο μισό και, στο δεύτερο μισό, το κοινό θα μπορούσε να δημιουργήσει έναν καινούργιο κόσμο, θα μπορούσε να εφεύρει το δικό του μέλλον δοκιμάζοντας νέες επιλογές (...)

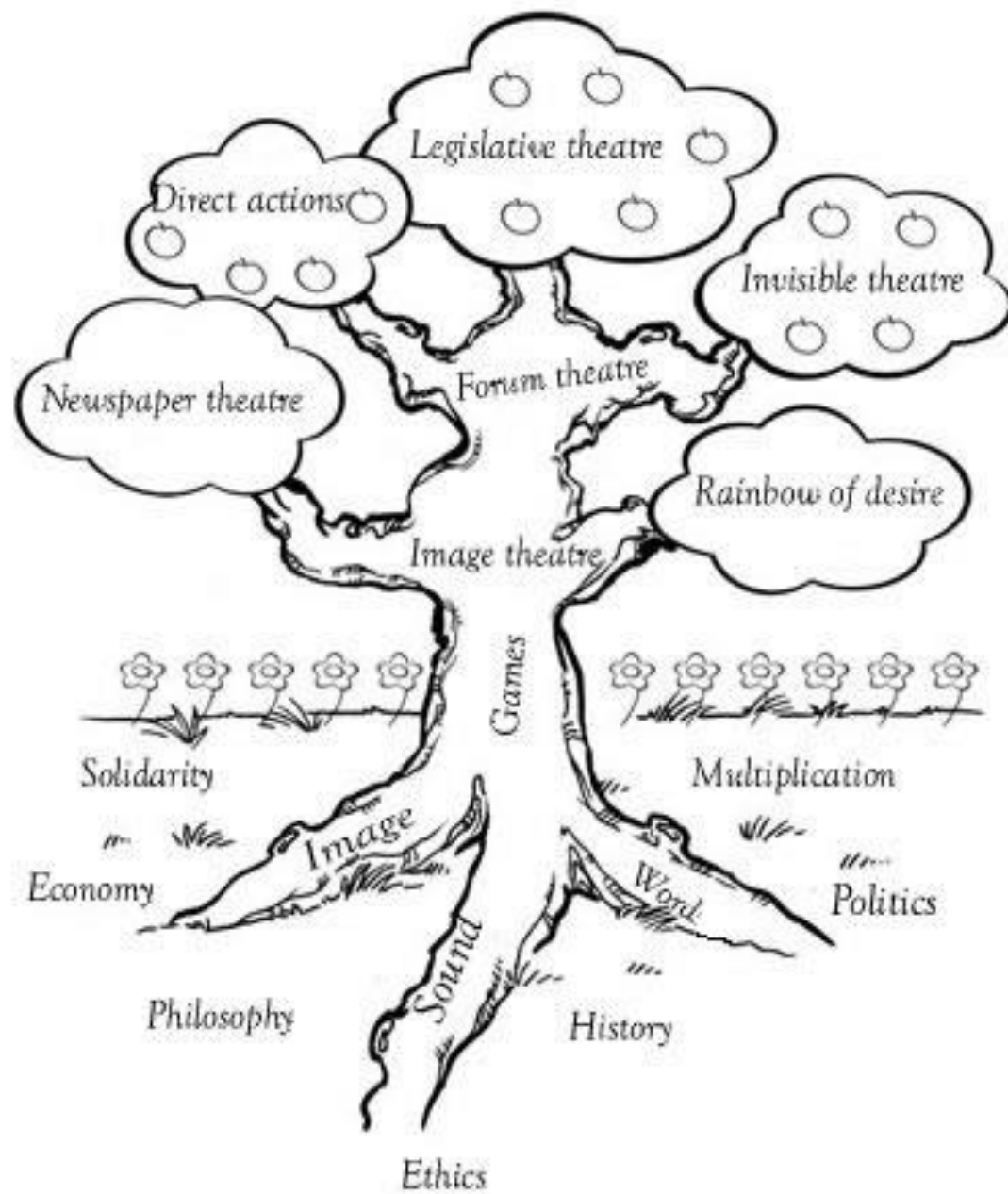
Για μένα έτσι θα έπρεπε να είναι οι μάγοι: πρώτα να εκτελούν τα μαγικά τους για να μας μαγέψουν, μετά να μας διδάσκουν τα κόλπα τους. Έτσι θα έπρεπε να είναι και οι καλλιτέχνες: να είμαστε εμείς οι δημιουργοί και να διδάξουμε στο κοινό πώς να είναι και εκείνοι δημιουργοί, πώς να κάνουν τέχνη, έτσι ώστε να χρησιμοποιούμε την τέχνη όλοι μαζί”.

(Boal, 2002, σελ. 17)

«Οι καταπιεσμένοι είναι τα άτομα ή οι ομάδες που έχουν στερηθεί για κοινωνικούς, πολιτισμικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, φυλετικούς, σεξουαλικούς ή για όποιο άλλο λόγο του δικαιώματος για Διάλογο ή που έχουν βρει με άλλο τρόπο εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος αυτού.»

www.theatreoftheoppressed.org

Tree of the Theatre of the Oppressed

Παραστατικά είδη του ΘτΚ

- ΘΕΑΤΡΟ ΕΙΚΟΝΩΝ
- ΘΕΑΤΡΟ ΦΟΡΟΥΜ
- ΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ
- ΘΕΑΤΡΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
- ΑΟΡΑΤΟ ΘΕΑΤΡΟ
- ΑΜΕΣΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ (agit prop)
- ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ (ΘΕΣΜΙΚΟ) ΘΕΑΤΡΟ
- ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗΣ

Θέατρο Εικόνων (Image Theatre)

- Εικόνα – Πρότυπο
- Ενεργοποίηση – Δυναμοποίηση (dynamization)
 - 1) Εικονογραφώντας ένα θέμα με το σώμα σου
 - 2) Εικονογραφώντας ένα θέμα χρησιμοποιώντας τα σώματα των άλλων ανθρώπων
 - 3) Η εικόνα της μετάβασης
 - 4) Πολλαπλή εικόνα της καταπίεσης
 - 5) Πολλαπλή εικόνα της χαράς
 - 6) Η εικόνα της ομάδας
 - 7) Τελετουργία
 - 8) Τελετουργίες και προσωπεία

Οι τεχνικές του Φάσματος των Επιθυμιών (Rainbow of Desires)

- 1) Αποδόμηση: σκέψη, λόγος, δράση
- 2) Η αναλυτική εικόνα: ο πολλαπλός καθρέφτης του πώς μας βλέπουν οι άλλοι
- 3) Σωματοποίηση
- 4) Το κύκλωμα των τελετουργιών
- 5) Οι τρεις ευχές
- 6) Η πολλαπλή εικόνα
- 7) Η εικόνα οθόνη
- 8) Η εικόνα της εικόνας

ΘΕΑΤΡΟ ΦΟΡΟΥΜ (forum theatre)

Πρώτη Παρουσίαση της Σκηνής Πρότυπο (ή αντί-πρότυπο)

Δραματουργία της Σκηνής Πρότυπο

Πρόσωπα:

Πρωταγωνιστής – Καταπιεσμένος – χαμηλό στάτους

Ανταγωνιστής – Καταπιεστής – υψηλό στάτους

Σύμμαχοι και εν δυνάμει σύμμαχοι / Θύματα

Σκηνές:

1. Προετοιμασία:

Αιτίες/ προέλευση της καταπίεσης

2. Σύγκρουση:

Κεντρική σκηνή καταπίεσης / σύγκρουσης -> (Κινέζικη) Κρίση: κίνδυνοι και δυνατότητες

3. Αποτελέσματα- συνέπειες:

Σκηνές που δείχνουν τις αρνητικές συνέπειες, τι θα συμβεί εάν δεν παρέμβει το κοινό

* Λάθη του πρωταγωνιστή- Δυνατότητα για εναλλακτικές λύσεις και παρεμβάσεις σε όλες τις σκηνές (1,2,3)

Δεύτερη Παρουσίαση της Σκηνής Πρότυπο: Θέατρο Φόρουμ

Οι Θεα-ποιοί (spect-actor) - οι δρώντες θεατές:

Είσοδος στον αισθητικό χώρο και ανάληψη του ρόλου του
Πρωταγωνιστή

Δοκιμασία των εναλλακτικών λύσεων στην πράξη, σεβόμενοι τις
δοσμένες

συνθήκες και τα κίνητρα του ρόλου του Πρωταγωνιστή

Οι ηθοποιοί: Αυτοσχεδιασμός με συνέπεια στους ρόλους τους,
φέρνουν αντίσταση – εμπόδια, προσπαθούν να επιφέρουν το
ίδιο τέλος- μπορεί και να αποτύχουν!

Όλοι: Απόπειρες ανατροπής της καταπίεσης – Αναστοχασμός
πάνω στην πράξη

Ο Διαμεσολαβητής – Εμπυχωτής (Curinga / Joker)

- Γνωρίζει πολύ καλά τις θεατροπαιδαγωγικές τεχνικές, τη θεωρία και τις εφαρμογές του Θεάτρου του Καταπιεσμένου, τους κανόνες του Θεάτρου Φόρουμ.
- Κατέχει μια διπλή δεξιότητα τόσο στο χώρο του θεάτρου όσο και στον κοινωνιο-παιδαγωγικό χώρο.
- Έχει μια μη κριτική στάση απέναντι στους συμμετέχοντες. Χρησιμοποιεί τις τεχνικές της ενεργούς ακρόασης, της άνευ όρων αποδοχής, της ενσυναίσθησης.
- Δρα ως διαπολιτισμικός διαμεσολαβητής (cultural mediator) και γνωρίζει τεχνικές διαχείρισης των συγκρούσεων. Δεν κουκουλώνει τις διαφορές ή τις δυσκολίες που προκύπτουν, αλλά τις αναδεικνύει και ευνοεί την κριτική εξερεύνησή τους.

Ο Διαμεσολαβητής – Εμπυχωτής (Curinga / Joker)

- Γνωρίζει τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα σύμβολα, τις αρχές του κοινωνικού χώρου στον οποίο δρα και των κοινωνικών ομάδων στις οποίες απευθύνεται.
- Δεν εστιάζει την προσοχή του στα «ταλέντα», αλλά στο εν δυνάμει ταλέντο, στη θεατρικότητα που ο καθένας κρύβει μέσα του.
- Δεν επιβάλλει τη δική του αισθητική άποψη, αλλά βρίσκεται στην απόλυτη υπηρεσία της ομάδας και προσφέρει ερεθίσματα για την ανάπτυξη της φαντασίας και της δημιουργικότητας των συμμετεχόντων.

Παιχνίδια

- Κανόνες & δημιουργική ελευθερία
- Από-μηχανοποίηση του σώματος, της σκέψης και των συναισθημάτων
- Από & ανά-δόμηση του μυϊκού και του κοινωνικού προσώπιδιου, των τελετουργιών των σχέσεων εξουσίας
- Κοινωνικές μεταφορές

Παιχνίδια - ασκήσεις

- **Νιώθοντας ό,τι αγγίζουμε**

Από-μηχανοποίηση, Περπατήματα, Μασάζ, Παιχνίδια ένταξης, Βαρύτητα

- **Ακούγοντας ό,τι ακούμε**

Ρυθμός, Μελωδία, Ήχος και κίνηση, Ο ρυθμός της αναπνοής, Εσωτερικοί ρυθμοί.

- **Ενεργοποιώντας (δυναμο-ποιώντας) τις διάφορες αισθήσεις**

Η σειρά των τυφλών ασκήσεων, Η σειρά των ασκήσεων του χώρου, Παιχνίδια Ένταξης

- **Βλέποντας ό,τι κοιτάζουμε**

Η ακολουθία των καθρεφτών, Η ακολουθία των γλυπτών, Η ακολουθία των μαριονετών, Παιχνίδια Εικόνας, Παιχνίδια προσωπείου και τελετουργίας, Η εικόνα του αντικειμένου, Η επινόηση του χώρου και οι δομές εξουσίας στο χώρο, Παιχνίδια για τη δημιουργία ρόλων

- **Η μνήμη των αισθήσεων**

Επανασυνδέοντας τη μνήμη, το συναίσθημα και τη φαντασία

«Αισθητικός χώρος»

Το Θέατρο Φόρουμ (Θέατρο της Αγοράς)

Α. Σκηνή-
Πρότυπο

Β. Θέατρο
Φόρουμ

Υποκριτική στο Θέατρο Φόρουμ

Κωνσταντίν Στανισλάβσκι

Δημόσια μοναξιά

Ταύτιση

Δοσμένη πραγματικότητα

Κίνητρα Σχέσεις

Μπέρτολντ Μπρεχτ

Στοχευμένη διακοπή
ταύτισης

Αποστασιοποίηση

Κριτικός Στοχασμός

Jana Sanskriti
Kolkata

Ενδιαμεσότητα (metaxis)

«κατάσταση του ανήκειν ολοκληρωτικά και ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικούς κόσμους»

(Boal, 1995)

Στον κοινωνικό κόσμο, την καταπιεστική πραγματικότητα στην οποία ζει ο καταπιεσμένος πολίτης

Στον αισθητικό κόσμο, την καλλιτεχνική ανάπτυξη της καταπιεστικής πραγματικότητας από τον καταπιεσμένο καλλιτέχνη

Σχέση του ηθοποιού με το ρόλο

Μέθεξιη

«Αναλογική
επαγωγή»

Άσκησης

Μικρο-
επίπεδο

Μακρο-
επίπεδο

Προβληματισμοί για την παρουσίαση παραστάσεων Θεάτρου Φόρουμ

1. Η παρουσιαζόμενη σκηνή αφορά την ομάδα που το παρουσιάζει.

Το θέατρο του Καταπιεσμένου δεν γίνεται για τους καταπιεσμένους, με μια φιλανθρωπική λογική βοήθειας των αδύναμων θυμάτων, αλλά από τους καταπιεσμένους για τους καταπιεσμένους, σε μια αμφίδρομη σχέση αλληλεγγύης και οριζόντιου ακτιβισμού

2. Η σκηνή που παρουσιάζεται πρέπει να αφορά το κοινό στο οποίο παρουσιάζεται.

Η «σκηνή – πρότυπο» πρέπει να εμπεριέχει μια σύγκρουση, μία καταπίεση, ένα πρόβλημα, που να είναι ορατό και αναγνωρίσιμο από το κοινό, έτσι ώστε αυτό να κινητοποιηθεί για να προτείνει λύσεις.

Προβληματισμοί για την παρουσίαση παραστάσεων Θεάτρου Φόρουμ

3. Οι καταπιεσμένοι είναι εκείνοι οι οποίοι δύνανται να επιφέρουν κάποια αλλαγή.

Ο καταπιεσμένος για το ΘτΚ δεν είναι το θύμα μιας κατάστασης το οποίο είτε δεν μπορεί αντικειμενικά να αντιδράσει στην καταπίεση είτε μπορεί να διακρίνεται από απάθεια και αποδοχή της κατάστασής του. Ο καταπιεσμένος είναι εκείνος που έχει την ανάγκη και επιθυμία να αλλάξει.

4. Οι παρουσιαζόμενες συγκρούσεις πρέπει να έχουν θεατρικότητα.

Οι παραστάσεις του ΘτΚ δεν παύουν να αποτελούν έργα τέχνης

5. Ο «Διαμεσολαβητής – Εμψυχωτής» (Curinga, Joker) προσφέρει ανατροφοδότηση στις απόψεις που ακούγονται.

Το Θέατρο Φόρουμ δεν είναι ένας χώρος όπου απλά εκφράζονται ελεύθερα οι απόψεις όλων, αλλά χώρος αναστοχασμού, πράγμα το οποίο συνεπάγεται κριτική σκέψη, αντιπαράθεση, διάλογο με απώτερο στόχο την ανάληψη δράσης για ανατροπή της καταπίεσης στην πραγματική ζωή

«Κάνοντας θέατρο μαθαίνουμε να βλέπουμε αυτό που είναι προφανές αλλά που συνήθως δεν μπορούμε να δούμε επειδή δεν έχουμε συνηθίσει να το παρατηρούμε. Αυτό που μας είναι οικείο γίνεται αόρατο: κάνοντας θέατρο φωτίζουμε τη σκηνή της καθημερινής ζωής. (...) Είμαστε όλοι ηθοποιοί: το να είσαι πολίτης δεν σημαίνει ότι ζεις σε μια κοινωνία, σημαίνει ότι την αλλάζεις.»

(Μποάλ, 2009)

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Άλκηστις (2008). *Μαύρη Αγελάδα- Άσπρη Αγελάδα: Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Τόπος.
- Αρχοντάκη Ζάννα και Φιλίππου Δάφνη (2003). 205 βιωματικές ασκήσεις για την εμπύχωση των ομάδων, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Boal Augusto (2009). Μήνυμα για την Παγκόσμια Ημέρα του Θεάτρου. **Ελληνικό Κέντρο του Διεθνούς Ινστιτούτου Θεάτρου**.
- Boal Augusto (2008). «Πολιτισμός και Εκπαίδευση», περ. *Εκπαίδευση & Θέατρο*, τ9.
- Boal Augusto (1981). Το θέατρο των καταπιεσμένων. Αθήνα: Θεωρία (εξαντλημένο).
- Boal Julian (2003). «Το θέατρο του καταπιεσμένου», στο Γκόβας. Ν. (επιμ.) *Το Θέατρο στην Εκπαίδευση «Χτίζοντας Γέφυρες»*. Πρακτικά της 3ης Διεθνούς Συνδιάσκεψης για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση.
- Boal Julian (2009). Συνέντευξη στη Χ.Ζ. Νοέμβριος 2009 (ανέκδοτο).
- Ζώνιου Χριστίνα (2003). «Το Θέατρο του Καταπιεσμένου», στο *Εκπαίδευση & Θέατρο* τ.4, Δεκέμβρης.
- Ζώνιου Χριστίνα (2007). «Το εφαρμοσμένο θέατρο στη μη τυπική και την άτυπη εκπαίδευση: το κοινωνικό θέατρο», στο *Το θέατρο στην εκπαίδευση: θεωρία και πράξη*, Πρακτικά των ημερίδων 2005-2006 του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.
- Ζωνιου Χριστίνα (2010). «Augusto Boal (1931-2009)», στο *Εκπαίδευση & Θέατρο* τ.11, Φεβρουάριος.
- Μποέμη Νάγια (2010). *Ανιχνεύοντας τη θεατρικότητα: περιγραφικές διαστάσεις του Θεάτρου του Καταπιεσμένου: Το παράδειγμα της Βαρκελώνης*, περ. Εκπαίδευση & Θέατρο τ11, 2010.
- Πιτούλη Γιάννα (2003). «Θέατρο forum: διαπραγμάτευση στάσεων προς μια διαπολιτισμική αγωγή», στο Γκόβας. Ν. (επιμ.) *Το Θέατρο στην Εκπαίδευση «Χτίζοντας Γέφυρες»*. Πρακτικά της 3ης Διεθνούς Συνδιάσκεψης για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση.
- Santos Barbara (2009α). Σημειώσεις της Χριστίνας Ζώνιου από θεατρικό εργαστήριο, Γκρατς 28-29/10/2009 (ανέκδοτο).
- Santos Barbara (2009β). Συνέντευξη στη Χριστίνα Ζώνιου, Νοέμβριος 2009 (ανέκδοτο).
- Sanjoy Gangouly (2009). Συνέντευξη στη Χριστίνα Ζώνιου, Νοέμβριος 2009 (ανέκδοτο).
- Jackson Adrian (2011). Συνέντευξη στην Χριστίνα Ζώνιου και τον Μάριο Κουκουνάρα - Λιάγκη. Περιοδικό *Εκπαίδευση & Θέατρο*, τ. 12 (υπό έκδοση).
- Φρέιρε Πάουλο (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, μετ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Ράππα, Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Babbage Frances (2004). *Augusto Boal*, Abingdon: Routledge.
- Bernardi Claudio, *Il teatro sociale: l'arte tra disagio e cura*, Carrocci, Roma 2004.
- Banks Daniel (2006). «Unperforming 'race': Strategies for reimagining identity», στο *A Boal Companion: Dialogues on theatre and cultural politics*, New York: Routledge.
- Boal A. (1992). *Games for Actors and Non-Actors*. Μετ. Adrian Jackson. London: Routledge Press. Νέα Έκδοση: 2002
- Boal A. (1995) *The Rainbow of Desire: The Boal Method Of Theatre and Therapy*. Μετ. Adrian Jackson. London: Routledge Press.
- Boal A. (1998) *Legislative Theatre: Using per performance to make politics*. Μετ. Adrian Jackson London: Routledge.
- Boal A. (2001) *Hamlet and the Baker's Son: My life in Theatre and Politics*. Μετ. Adrian Jackson and Candida Blaker. London: Routledge Press.
- Boal A. (2000) *The Theatre of the Oppressed*. Νέα Έκδοση. Μετ. Charles A. and Maria-Odilia Leal McBride. London: Pluto Press.
- Boal A. (2009) *A Estética do Oprimido*, Rio de Janeiro: Garamond
- Boal A. *The Aesthetics of the Oppressed*. Άρθρο στην ιστοσελίδα: www.thetheatreoftheoppressed.org.
- Mutnick Deborah (2006). “Critical interventions: the meaning of praxis”, στο *A Boal Companion: Dialogues on theatre and cultural politics*, J. Cohen-Cruz&M. Schutzman (επιμ.), New York: Routledge.
- Freire P. (1998). *The Paulo Freire Reader*. Freire, A. M.A. & Macedo, D. (Eds). New York: Continuum.
- Smith, Mark K. (1999, 2009) 'Animateurs, animation and fostering learning and change', *the encyclopaedia of informal education*. [www.infed.org/animate/b-animat.htm]
- Thomson James & Schechner Richard, «Why “Social Theatre”», *TDR/The Drama Review*, Vol. 48, Issue 3, Fall 2004.

Δομή παρουσίασης ενός project ΘτΚ

- Διάρκεια και προτεινόμενος χώρος υλοποίησης - Ομάδα στόχος (πού, πότε, με ποιους συμμετέχοντες θέλετε να υλοποιήσετε τη δράση σας, τι χαρακτηριστικά έχει η προτεινόμενη ομάδα, τι δυσκολίες μπορεί να παρουσιάσει, πώς θα έχετε πρόσβαση σε αυτούς, πόσο μπορεί να διαρκέσει η παρέμβασή σας με τη συγκεκριμένη ομάδα, πόσες συνεδρίες, πόσες ώρες;)
- Θέμα - Στόχοι - αναμενόμενα αποτελέσματα του προγράμματός σας (τι νομίζετε ότι θα πετύχετε με τη δράση σας, πώς θα ωφεληθούν οι συμμετέχοντες)
- Δραστηριότητες - τεχνικές (τι θα κάνετε στην αρχή του προγράμματος, τι στη συνέχεια, πώς θα ανοίγετε και πώς θα κλείνετε τις συνεδρίες σας;)
- Μέθοδοι αξιολόγησης του προγράμματός σας (πώς θα καταλάβετε εάν πετύχατε τους στόχους σας)